

પ્રેમપન્થ

૧

ભિક્ષુ આશંકાનંદની પ્રસાદી
અસ્તુ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલય

૬૦ વર્ષ અને અમદાવાદ અને અભાવદેવી રોડ મુંબઈ-૨

૬૦ જા

૪

ગાંધીજી

❀ ओ३म ❀

६० ५/४

पुस्तक-संख्या.....

पंजिका संख्या..... २.२.३५

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कोई महाशय १५ दिन से अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

गीतापाया-कर्म यागना १२५ श्लोका अथ साय ...	०-१
गीतासंकलन-सं० २मं भू महुर्षिः :	०-३
भक्षिरत्नभाषा-सरल अर्थ साथे	०-११
ज्ञान अने कर्म-लेखक : स्वामी अद्वैतानंद	०-३
आर्थ, शुद्ध अने जैन धर्मना } ले. : पं. जयरास दोशी	०-३
भूष सिद्धांताना समन्वय }	
नारदनां लक्षितसूत्रो-भूष श्लोको सरल अर्थ साथे...	०-३
ज्ञाननां उरण-२७ आवृत्ति: दो० स्वामी माधवतीर्थ	०-३
मे अक्षय्यी गीता-१२ भो तथा १५ भो अध्याय ...	०-३
रामकृष्ण वार्तालाप-मोक्ष प्रसंगो	०-६
श्री रामकृष्णना उपदेशो-द्वंका ने सचोठ उपदेशो	०-५
भनने-काव्य-संपादक : हेमंतकुमार नीलकंठ	०-३
कुण्डालरत्न-प्रार्थना-मंत्रो (अर्थ साथे)	०-३
द्विज उवन-लेखक : डॉ. हरिप्रसाद प्र० देसाई ...	०-३
ज्ञान अने ज्ञान-लेखक : स्वामी माधवतीर्थ	०-३
उत्तरगीता-भूष श्लोको साथे	०-६
सती सावित्री-सत्यवान ने सावित्रीनी शायक कथा ..	०-३

अनुसंधान ग्रंथालय पान ३ नं पर →

० को प्रमाण स्वीकृतः ०

६०७/४

२२०३८

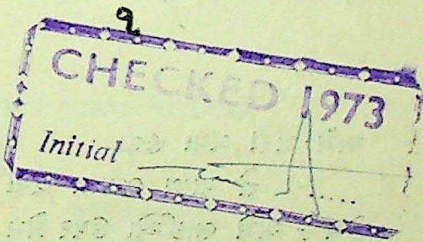
२-११-२०३

स्वाक प्रमाणीकरण ११८४-११८४

२२०३८

२-११-२०३

प्रेमपन्थ

असतो मा सद् गमय ।
तमसो मा ज्योतिर् गमय ।
मृत्योर् मा अमृतं गमय ।
उपनिषद् ।

We have passed from death unto life,
because we love the brethren.

St. John

અમે મરી ગયા હતા,
તે પાછા જીવતા થયા છીએ,
કેમ કે અમે ભાઈઓ ઉપર પ્રેમ રાખીએ છીએ.
સેઈંટ જોન

प्रेमपन्थ

योगन १

द्विज

मोहनदास करमचंद गांधी

योगन

देसाय वासुदेव गोविन्द

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ा

मिथु अमंडादेवी प्रसादी
अथर्व आहिरव वर्धन ठाणीलव

१९०६ पत्र अमंडादेवी देवी अथर्वदेवी देवी मुंजय २

प्रथम आवृत्ति :: सं. २००२

प्रत २०,०००

Were angels to write,
I fancy we should have but few Folios.
John Norris

‘देवो क्षमे तो पोथा न क्षमे.’

गुरु आना

मुद्रक अने प्रकाशक : त्रिलुवनदास ६० ठंकर,
सरसुं साहित्य मुद्रणालय, रायभड : अमदावाद

પ્રસ્તાવના

આ સાર હું વાંચી ગયો છું. સાર છતાં ખૂબી
એ છે, કે તેમાં મને કંઈ અધૂરાપણું નથી લાગતું.

પૂના,
૨૯-૭-'૪૬

મો ૬૦ ગાંધી

ચોક્કસના એ શબ્દ

ગાંધીજીનું લખાણ સાગર છે. એ સાગરમાંથી
આ મારી ગાગર મેં ભરી છે. એનું જીવનજી કોઈ
પાકડને ભાવશે તો ખીજ ગાગર પણ ભરાશે.

માતૃનવમી, સં. ૨૦૦૨

૬૦ વાં

વૈષ્ણવ જન તો

વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે,
 પરદુઃખે ઉપકાર કરે તો ચે, મન અભિમાન ન આણે રે.
 સકળ લોકમાં સહુને વંદે, નિંદા ન કરે કેની રે,
 વાય કાછ મન નિશ્ચલ રાખે, ધન ધન જનની તેની રે.
 સમદષ્ટિ ને તૃણાત્યાગી, પરસ્ત્રી જેને માત રે,
 જિહ્વા થકી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ ઝાલે હાથ રે.
 મોહમાયા વ્યાપે નહિ જેને, દલ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે,
 રામનામ શું તાળી લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે.
 વજુલોભી ને કપટરહિત છે, કામક્રોધ નિવાર્યા રે,
 બણે નરસૈયો તેનું દર્શન કરતાં, કૃણ એકાંતેર તપ્યાં રે.

અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
આશ્રમવ્રત	૯
૧. સત્ય	૧૦
૨. અહિંસા	૧૨
૩. અભયર્થ	૧૪
૪. અસ્વાદ	૧૬
૫. અસ્તેય (ચોરી ન કરવી)	૧૮
૬. અપરિગ્રહ	૧૯
૭. અભય	૨૧
૮. અસ્પૃશ્યતાનિવારણ	૨૩
૯. જાતમહેનત	૨૫
૧૦. સર્વધર્મસમભાવ	૨૭
૧૧. સ્વદેશી	૨૯
પરિશિષ્ટ	
૧. નવ્રતા	૩૨
૨. વ્રતની આવશ્યકતા	૩૩
સ્વરાજ્યસાધન	
આમુખ	૩૪
૧. કોમી એકતા	૩૬
૨. અસ્પૃશ્યતાનિવારણ	૩૮
૩. દારૂબંધી	૩૯

૮

૪. ખાદી	...	...	...	૪૦
૫. બીજા ગ્રામઉદ્યોગો	...	...	...	૪૩
૬. ગામસફાઈ	...	...	...	૪૪
૭. નવી કેળવણી	...	...	...	૪૫
૮. પ્રૌઢશિક્ષણ	...	...	...	૪૬
૯. સ્ત્રીઓ	...	...	...	૪૭
૧૦. તાંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી	...	...	...	૪૮
૧૧. ગ્રાંતભાષા	...	...	...	૪૯
૧૨. રાષ્ટ્રભાષા	...	...	...	૫૦
૧૩. આર્થિક સમાનતા	...	...	...	૫૧
૧૪. ખેડૂતો	...	...	...	૫૨
૧૫. મજૂરો	...	...	...	૫૪
૧૬. આદિવાસીઓ	...	...	...	૫૬
૧૭. પતિયલ લોકો	...	...	...	૫૭
૧૮. વિદ્યાર્થીઓ	...	...	...	૫૮
સવિનયભંગનું સ્થાન	...	...	...	૬૧
ઉપસંહાર	...	...	...	૬૩
ભજન (પ્રેમ તણે પથે ચાલે રે,)...	...	...	...	૬૪

સંકેતચિહ્ન

મં. પ્ર. = મંગળપ્રભાત (૧૯૪૫)

૨. કા. = રચનાત્મક કાર્યક્રમ (૧૯૪૬)

આશ્રમવ્રત

અહિંસા સત્ય અસ્તેય પ્રજ્ઞચર્યા અસંગ્રહ ॥

સર્વધર્મસમાનત્વ સ્વદેશી ન અસ્પૃશ્યતા ॥

શરીરશ્રમ અસ્વાદ અભય વ્રત આશ્રમે ॥

૧ : સત્ય

સત્ય એ જ પરમેશ્વર છે.

(મં. પ્ર. ૧)

આ સત્યની આરાધનાને ખાતર જ આપણી હસ્તી.

(મં. પ્ર. ૨)

સત્ય વિના કોઈ પણ નિયમનું શુદ્ધ પાલન અશક્ય છે.

(મં. પ્ર. ૨)

વિચારમાં, વાણીમાં ને આચારમાં સત્ય એ જ સત્ય.

(મં. પ્ર. ૨)

પણ સત્ય . . . કેમ જડે ! તેનો જવાબ લગવાને આપ્યો છે : અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી. સત્યની જ ધાણાવેલી તે અભ્યાસ; તે વિના ખીજી બધી વસ્તુ વિષે આત્યંતિક ઉદાસીનતા તે વૈરાગ્ય.

(મં. પ્ર. ૨)

છતાં એકનું સત્ય તે બીજનું અસત્ય એમ
આપણે જોયા કરશું; તેથી ગભરાવાનું કશું કારણ
નથી....કેમ કે સત્યની શોધની પાછળ તપશ્ચર્યા હોય,
એટલે પોતે દુઃખ સહન કરવાનું હોય, તેની પાછળ
મરવાનું હોય....આવી નિઃસ્વાર્થ શોધ કરતાં આજ
લગી કાંઈ આડે માર્ગે છેવટ લગી ગયું નથી.
આડે બય કે કેસ વાગી જ છે; એટલે વળી તે
સીધે માર્ગે ચડી બય છે....તેમાં હાર જીવું કંઈ
છે જ નહિ. એ મરીને જીવવાનો મંત્ર છે.

(મં. પ્ર. ૨,૩)

સત્યના ઉપાસક પોતે કલ્પેલા દેશહિતને સારુ
પણ અસત્ય નહિ બોલે, નહિ આચરે. સત્યને
અર્થે તે પ્રહલાદની જેમ માતાપિતાદિ વડીલોની
આજ્ઞાનો પણ વિનયપૂર્વક ભંગ કરવામાં ધર્મ સમજે.

(મં. પ્ર. ૫૩)

એ સત્યરૂપ પરમેશ્વર મારે સારુ રત્નચિંતામણિ
નીવડેલ છે. આપણ બધાને સારુ નીવડેલ.

(મં. પ્ર. ૪)

૨ : અહિંસા

સત્ય જ એક પરમેશ્વર. તેનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો એક જ માર્ગ, એક જ સાધન, તે અહિંસા.
(મં. પ્ર. ૭)

અહિંસા વિના સત્યની શોધ અસંભવિત છે.
(મં. પ્ર. ૭)

સત્યનો, અહિંસાનો માર્ગ....ખાંડાની ધારે ચાલવા જેવો છે....જરા અસાવધાની આવી કે હેઠે પડીએ. પ્રતિક્ષણ સાધના કરવાથી જ તેનાં દર્શન થાય.

(મં. પ્ર. ૪)

પ્રાણીઓનો વધ ન કરવો એટલું જ આ વ્રતના પાલનને સારુ બસ નથી....આ વ્રતનો પાલક ઘોર અન્યાય કરનાર પ્રત્યે પણ ક્રોધ ન કરે, પણ તેના ઉપર પ્રેમભાવ રાખે, તેનું હિત ઇચ્છે ને કરે. પણ પ્રેમ કરતો છતો અન્યાયીના અન્યાયને વશ ન થાય, અન્યાયનો વિરોધ કરે ને તેમ કરતાં તે

જે કષ્ટ આપે, તે ધીરજપૂર્વક અને અન્યાયીનો દ્વેષ કર્યા વિના સહન કરે.

(મં. પ્ર. ૫૩, ૫૪)

ડોઠીને ન જ મારવું એ તો છે જ. કુવિચાર-માત્ર હિંસા છે. ઉતાવળ હિંસા છે. મિથ્યાભાષણ હિંસા છે. દ્વેષ હિંસા છે. ડોઠીનું ખૂસું ઘસણવું હિંસા છે. જે જગતને જોઈએ તેનો કબજો રાખવો, એ પણ હિંસા છે.

(મં. પ્ર. ૬)

અહિંસાને સાધન ગણીએ, સત્યને સાધ્ય ગણીએ. સાધન આપણા હાથની વાત છે, તેથી અહિંસા પરમ ધર્મ થઈ....સાધનની ફિકર કર્યા કરશું, તો સાધ્યનાં દર્શન ડોઠી દિવસ તો કરશું જ.

(મં. પ્ર. ૭)

૩ : બ્રહ્મચર્ય

બ્રહ્મચર્યના પાલન વિના સત્ય-અહિંસાવ્રતનું પાલન અશક્ય છે.

બ્રહ્મચારી કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ ઉપર કુદૃષ્ટિ ન કરે; એટલું જ બસ નથી, પણ મનથી એ વિષયોનું ચિંતન કે સેવન નહિ કરે. અને વિવાહિત હોય તો પોતાની સ્ત્રી કે પોતાના પતિ સાથે પણ વિષયભોગ નહિ કરે, પણ તેને મિત્ર સમજી તેની સાથે નિર્મળ સંબંધ રાખશે. પોતાની કે બીજી સ્ત્રીનો કે પોતાના પતિનો કે બીજા પુરુષનો વિકારમય સ્પર્શ અથવા તેની સાથે વિકારમય ભાષણ કે બીજી વિકારમય ચેષ્ટા, તે પણ સ્થૂણ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ છે. પુરુષ પુરુષ વચ્ચે કે સ્ત્રી સ્ત્રી વચ્ચે કે બંનેની કોઈ વસ્તુ વિષે વિકારમય ચેષ્ટા પણ સ્થૂણ બ્રહ્મચર્યનો ભંગ છે.

(મં. પ્ર. ૧૪)

વીર્યનો ઉપયોગ બંનેની શારીરિક અને માનસિક શક્તિ વધારવાને સારુ છે. તેનો વિષય-ભોગમાં ઉપયોગ કરવો, તે એનો અતિ દુરુપયોગ છે અને તેથી તે ઘણા રોગોનું મૂળ થઈ પડે છે.

(મં. પ્ર. ૧૦)

મનને વિકારી રહેવા દેવું ને શરીરને દાખવાનો
પ્રયત્ન કરવો, તેમાં તુકસાન જ છે.

(મં. પ્ર. ૧૦)

મનને વિકારવશ થવા દેવું તે એક વાત છે;
મન પોતાની મેળે, આપણી અનિચ્છા છતાં,
ખળાત્કારે વિકારી થાય કે થયા કરે, એ જુદી વાત
છે. એ વિકારમાં આપણે સહાયભૂત ન થઈએ તો
છેવટે જીત જ છે.

(મં. પ્ર. ૧૦)

વિષયમાત્રનો નિરોધ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે. જે
બીજી ઇન્દ્રિયોને જ્યાં ત્યાં લમવા દઈ એક જ
ઇન્દ્રિયને રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે નિષ્ક્રમ પ્રયત્ન
કરે છે એમાં શો શક છે?

(મં. પ્ર. ૧૧)

બ્રહ્મચર્ય એટલે બ્રહ્મની-સત્ત્વની-શોધમાં ચર્ચા
એટલે એને લગતો આચાર. આ મૂળ અર્થમાંથી
સર્વેન્દ્રિયસંયમ એ વિશેષ અર્થ નીકળે છે. માત્ર
જનનેન્દ્રિયસંયમ એવો અધૂરો અર્થ તો ખૂલી જ
નથી.

(મં. પ્ર. ૧૨)

૪ : અસ્વાદ

મારો અનુભવ એવો છે, કે આ વ્રતને પહોંચી વળાય તો અભયર્થ એટલે જનનેંદ્રિયસંયમ સાવ સહેલો થઈ પડે.

(મં. પ્ર. ૧૨)

ભોજન કેવળ શરીરયાત્રાને અર્થે હોય; ભોગને અર્થે કદી નહિ; તેથી તે આસડ સમજી સંયમપૂર્વક લેવાની જરૂર છે. આ વ્રતનું પાલન કરનાર વિકાર ઉત્પન્ન કરે એવા મસાલા વગેરેનો ત્યાગ કરે. માંસાહાર, મધપાન, તમાકુ, ભાંગ ઇત્યાદિનો આશ્રમમાં નિષેધ છે. આ વ્રતમાં સ્વાદને અર્થે ઉબાણીનો કે ભોજનના આશ્રહનો નિષેધ છે.

(મં. પ્ર. ૫૪,૫૫)

આ દષ્ટિએ વિચાર કરતાં સંયુક્ત પાક જ અસ્વાદવૃત્તિથી થતો હોય તે બહુ મદદગાર છે. સંયુક્ત પાક તૈયાર કરનારાં....સ્વાદ કરવાની

દષ્ટિએ તે તૈયાર નહિ કરે; કેવળ સમાજના શરીરના
પોષણને માત્ર જ પાઠ તૈયાર કરશે.

(મં. પ્ર. ૧૬)

આદર્શ સ્થિતિમાં....સૂર્યકેળી મહાઅગ્નિ જે
વસ્તુઓ પકવે છે, તેમાંથી જ આપણું ખાદ્ય શોધાવું
જોઈએ. અને આમ વિચાર કરતાં મનુષ્ય પ્રાણી
કેવળ ફળાહારી છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

(મં. પ્ર. ૧૬)

૫ : અસ્તેય (ચોરી ન કરવી)

પારકાનું તેની રજા વિના લેવું એ તો ચોરી છે જ, પણ પોતાનું ગણાતું પણ માણસ ચોરે છે, જમ એક બાપ પોતાનાં બાળકોના બાણ્યા વિના, તેઓને ન જણાવવા ખાતર, છાનોમાનો કંઈ વસ્તુ ખાઈ જાય છે.

(મં. પ્ર. ૧૮)

પોતાની ઝાઝામાં ઝાઝી આવશ્યક્તા ઉપરાંત જ કંઈ પણ મનુષ્ય લે છે, તે ચોરી કરે છે.

(મં. પ્ર. ૫૫)

અસ્તેયનું વ્રત પાળનાર ઉત્તરોત્તર પોતાની હાજત ઝાઝી કરશે. આ જગતમાં ઘણી કંગાલિયત અસ્તેયના ભંગથી પેદા થઈ છે.

(મં. પ્ર. ૧૯)

મનથી આપણે કોઈની વસ્તુ મેળવવાની ઇચ્છા કરી કે તેની ઉપર એટી નજર કરી, તે ચોરી છે.

(મં. પ્ર. ૨૦)

૬ : અપરિગ્રહ

અનાવશ્યક વસ્તુ જમ લેવાય નહિ તેમ તેનો સંગ્રહ પણ ન થાય; તેથી જ ખોરાક કે રાત્રીવાની જરૂર નથી, તેનો સંગ્રહ તે આ વ્રતનો ભાગ છે. જેને ખુરશી વિના આવે તે ખુરશી ન રાખે. અપરિગ્રહી પોતાનું જીવન નિત્ય સાદું કરતો જાય.

(મં. પ્ર. ૫૫)

પરમાત્મા પરિગ્રહ કરતો નથી. તેને 'જોઈતી' વસ્તુ તે રોજની રોજ પેદા કરે છે.

(મં. પ્ર. ૨૧)

સહુ પોતાને જોઈતો જ સંગ્રહ કરે તો ઢાઈને તંગી ન આવે ને સહુને સંતોષ રહે.

(મં. પ્ર. ૨૨)

ખરા સુધારાનું.....લક્ષણ પરિગ્રહનો વધારો નથી, પણ તેનો વિચાર અને ઇચ્છાપૂર્વક ઘટાડો

૨૦

છે. જમ જમ પરિગ્રહ આછો કરીએ તેમ તેમ
ખરું સુખ ને ખરો સંતોષ વધે છે, સેવાશક્તિ
વધે છે.

(મં. પ્ર. ૨૨, ૨૩)

જો વિચાર આપણને ઈશ્વરથી વિમુખ રાખે
અથવા ઈશ્વર પ્રતિ ન લઈ જતા હોય, તે બધા
પરિગ્રહમાં ખપે અને તેથી ત્યાજ્ય છે.

(મં. પ્ર. ૨૪)

૭ : અભય

જે સત્યપરાયણ રહેવા માગે તે ન નાતજાતથી
ડરે, ન સરકારથી ડરે, ન ચોરથી ડરે, ન ગરીબાર્થથી
ડરે, ન રોગથી કે મોતથી ડરે.

(મં. પ્ર. ૫૭)

આની ગણના....દેવી સંપદનું વર્ણન કરતાં
ભગવાને પહેલી કરી છે....અભય વિના બીજી
સંપત્તિઓ ન સાંપડે. 'હરિનો મારગ છે શૂરાનો.'
શૂરો એટલે ભયમુક્ત, તલવારાદિ કસેલો નહિ;
તલવાર શૂરાની સંજ્ઞા નથી, બીકની નિશાની છે.

હરિશ્ચન્દ્રની જેમ પાયમાલ થવાની તેનામાં
[સત્યશોધકમાં] તૈયારી હોવી જોઈએ.

(મં. પ્ર. ૨૬)

આપણે બાહ્ય ભયોથી મુક્તિ મેળવવી છે;
પણ અંતરમાં જે શત્રુ રહ્યા છે, તેનાથી તો ડરીનેજ
ચાલવાનું છે. કામક્રોધાદિનો ભય ખરો ભય છે.
એને જીતી લઈએ તો બાહ્ય ભયોનો ઉપદ્રવ એની

૨૨

મેળે મટે....પૈસામાંથી, કુટુંબમાંથી, શરીરમાંથી
મારાપણું કાઢી નાખીએ એટલે ભય ક્યાં છે ?
'તેન ત્યક્તેન મુઝ્જીયાઃ' । 'તેનો ત્યાગ કરીને તે
ભોગવ.'—ઉપનિષદ.

(મં. પ્ર. ૨૭)

પ્રીતમનું લજન

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહિ કાયરનું કામ જો ને;
પરથમ પહેલું મસ્તક મૂકી વળતી લેવું નામ જો ને.
સુત વિત્ત દારા શીપ સમર્પે તે પામે રક્ષ પીવા જો ને;
સિંધુ મધ્યે મોતી લેવા માંહી પડ્યા મરજીવા જો ને...
તીરે ઊભા જીએ તમાસો તે કોડી નવ પામે જો ને.
પ્રેમપંથ પાવકની નવાળા લાળી પાછા ભાગે જો ને;
માંહી પડ્યા તે મહાસુખ માણે દેખનારા દાઝે જો ને.
માથા સાટે મોંઘી વસ્તુ સાંપડવી નહિ સહેલ જો ને;
મહાપદ પામ્યા તે મરજીવા મૂકી મનનો મેલ જો ને.

૮ : અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

અસ્પૃશ્યતાની રૂઢિમાં ધર્મ નથી, પણ અધર્મ છે.

(મં. પ્ર. ૫૭)

જો આત્મા એક જ છે, ઈશ્વર એક જ છે,
તો અસ્પૃશ્ય કોઈ નથી.

(મં. પ્ર. ૨૮)

જ તેને [અસ્પૃશ્યતાને] પાપ માને છે, તે
તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે અને કંઈ નહિ તો પ્રાયશ્ચિત્ત-
રૂપે પણ ધર્મ સમજીને સમજદાર હિંદુ પ્રત્યેક
અસ્પૃશ્ય ગણાતા ભાઈબહેનને અપનાવે. તેનો હેતે,
સેવાભાવે સ્પર્શ કરે, સ્પર્શ કરીને પોતાને પાવન
થયેલ માને, એનાં દુઃખો દૂર કરે,....એનામાં....
દોષો પેસી ગયા છે, તે ધીરજપૂર્વક દૂર કરવામાં
મદદ કરે.

(મં. પ્ર. ૨૯)

ઢેલકાક તો અસ્પૃશ્યતાને પાળતાપાળતા પૃથ્વી
ઉપર ભારરૂપ થઈ પડ્યા છે.

(મં. પ્ર. ૩૦)

૨૪

અસ્પૃશ્યતાનિવારણ કરનાર ઢેઢલંગીને અપના-
વીને સંતોષ નહિ માને; તે જીવમાત્રને પોતામાં
નહિ જુએ ને પોતાને જીવમાત્રમાં નહિ હોમી
દે, ત્યાં લગી શાંત થશે જ નહિ. અસ્પૃશ્યતા
નિવારવી એટલે જગતમાત્રની સાથે મૈત્રી રાખવી,
તેના સેવક થવું.

(મં. પ્ર. ૩૦, ૩૧)

જીવમાત્રની સાથેના ભેદ મટાડવો તે
અસ્પૃશ્યતાનિવારણ.

(મં. પ્ર. ૩૧)

અતિભેદથી હિંદુધર્મને નુકસાન થયું છે....
તેમાં રહેલી ભંચનીયની અને આલડછેટની ભાવના
અહિંસાધર્મની ધાતક છે.

(મં. પ્ર. ૫૭)

વર્ણવ્યવસ્થા દેવળ ધંધાને આધીન છે એમ
જણાય છે; તેથી વર્ણનીતિનું પાલન કરનાર
માખાપના ધંધામાંથી આજીવિકા પેદા કરીને બાકીનો
સમય શુદ્ધ જ્ઞાન લેવામાં ને વધારવામાં વાપરે.

(મં. પ્ર. ૫૮)

૯ : જાતમહેનત

મનુષ્યમાત્ર શરીરનિર્વાહ શારીરિક મહેનતથી કરે તો જ તે સમાજના ને પોતાના દ્રોહમાંથી બચી શકે. જેતું અંગ ચાલી શકે છે ને જેને સમજણ આવી છે, તેવાં સ્ત્રીપુરુષે પોતાનું બધું નિત્યકામ જ પોતે આટોપવા યોગ્ય હોય, તે આટોપી લેવું જોઈએ; અને બીજાની સેવા વિના કારણ ન લેવી જોઈએ, પણ બાળકોની, અપંગોની તથા વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષોની સેવા પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે કરવાનો.... પ્રત્યેક મનુષ્યનો ધર્મ છે.

આશ્રમમાં મજૂરો અનિવાર્ય હોય ત્યાં જ રાખવામાં આવે છે, ને તેમની સાથે શેઠ્યાકરનો વહેવાર નથી રાખવામાં આવતો.

(મં. પ્ર. ૫૬)

જાતમહેનત ન કરે, તેને ખાવાનો શો અધિકાર હોય?

સહુએ પોતપોતાના ભંગી તો થવું જ જોઈએ.

....મળત્યાગ કરે તે જ પોતાના મળને દાટે એ ઉત્તમ વસ્તુ છે. એ ન જ ખની શકે તો સહુ કુટુંબ પોતાનું કર્તવ્ય કરે. જ્યાં ભંગીનો નોખો ધંધો કદ્યો છે, ત્યાં કાંઈક મહાદોષ પેસી ગયો છે.... આપણે બધા ભંગી છીએ એ લાવના આપણા મનમાં બચપણથી જ ઠસવી જોઈએ....જ સમજ્યાં છે તે જાતમહેનતનો આરંભ પાયખાનાં સાફ કરવાથી કરે.

જો કુદરતના કાયદાનો ભંગ ન થતો હોય તો બુદ્ધિ અપંગ ન થાય, ને રોગ તો હોય જ શાને ?
(મં. પ્ર. ૩૪)

૧૦ : સર્વધર્મસમભાવ

જગતના પ્રચલિત પ્રખ્યાત ધર્મો સત્યને વ્યક્ત કરનાર છે, પણ તે બધા અપૂર્ણ મનુષ્ય દ્વારા વ્યક્ત થયેલા હોઈ બધામાં અપૂર્ણતા અથવા અસત્યનું મિશ્રણ હોય છે. તેથી જવું આપણને આપણા ધર્મ વિષે માન હોય, તેટલું જ માન આપણે બીજાના ધર્મ પ્રત્યે રાખવું ઘટે. આવી વૃત્તિ હોય ત્યાં એક-બીજાના ધર્મનો વિરોધ નથી સંભવતો, નથી પરધર્મીને પોતાના ધર્મમાં લાવવાનો પ્રયત્ન સંભવતો; પણ બધા ધર્મમાં રહેલા દોષો દૂર થાય એવી જ પ્રાર્થના.....નિત્ય કરવી ઘટે છે.

(મં. પ્ર. ૫૮)

આપણે અપૂર્ણ તો આપણે કદપેલો ધર્મ પણ અપૂર્ણ....બધા ધર્મ અપૂર્ણ માનીએ તો પછી કોઈને ઊંચનીચ માનવાપણું રહેતું નથી. બધા સાચા છે પણ બધા અપૂર્ણ છે તેથી દોષને પાત્ર છે. સમભાવ છતાં આપણે તેમાં દોષ જોઈ શકતા હોઈએ.

૨૮

પોતાનામાં પણ દોષ જોઈએ. એ દોષને લીધે તેનો ત્યાગ ન કરીએ પણ દોષ ટાળીએ. સમભાવ રાખીએ એટલે બીજા ધર્મોમાં જે કંઈ ગ્રાહ્ય લાગે તેને પોતાના ધર્મમાં સ્થાન આપતાં સંકોચ ન થાય.

(મં. પ્ર. ૩૬)

મનુષ્યમાત્ર-દુષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ પ્રત્યે, ધર્મી અને અધર્મી પ્રત્યે સમભાવની અપેક્ષા છે, અધર્મ પ્રત્યે કદી નહિ.

ત્યારે....ધણા ધર્મો શાને સારુ જોઈએ ? આત્મા એક છે, પણ મનુષ્યદેહ અસંખ્ય છે....ધર્મનું મૂળ એક છે, જેમ વૃક્ષનું; પણ તેને પાતરાં અસંખ્ય છે.

(મં. પ્ર. ૩૭)

પારકાની ભૂલને સારુ પણ આપણે તેમને પીડવા નથી, આપણે પીડાવું છે એ સુવર્ણનિયમ જે પાળે છે તે બધાં સંકટોમાંથી જિગરી બચે છે.

(મં. પ્ર. ૪૦)

૧૧ : સ્વદેશી

સ્વદેશીવ્રત આ યુગનું મહાવ્રત છે.

(મં. પ્ર. ૪૫)

આપણી પાસે રહેલાની સેવામાં ઝાતપ્રોત થઈ રહેવું એ સ્વદેશીધર્મ છે....સ્વદેશીની શુદ્ધ સેવા કરતાં પરદેશીની શુદ્ધ સેવા થાય જ છે;....એથી ઊલટું દૂરની સેવા કરવાનો મોહ રાખતાં તે થતી નથી ને પડોશીની સેવા રહી જાય છે, એમ બાવાનાં બેઉ બગડે છે.

બનતા સુધી આપણે આપણી પડોશની દુકાન સાથે વ્યવહાર રાખીએ; દેશમાં જ વસ્તુ થતી હોય કે સહેજે થઈ શકતી હોય તે વસ્તુ આપણે પરદેશથી ન લાવીએ.

સ્વદેશીમાં સ્વાર્થને સ્થાન નથી. પોતે કુટુંબના, કુટુંબ શહેરના, શહેર દેશના અને દેશ જગતના કલ્યાણાર્થે હોમાય.

(મં. પ્ર. ૫૩, ૫૭)

કુટુંબ ઉપર મોહ રાખીને હું....તેને ખાતર
ધન ચોરું....એ સ્વદેશી નથી.

મારા ગામમાં મરણી ફાટી નીકળી છે. એ
રોગમાં સપડાયેલાની સેવામાં હું કુટુંબને રોકું ને
બધાં એ વ્યાધિમાં સપડાઈ મોતને શરણ થાય તો
મેં કુટુંબનો સંહાર નથી કર્યો, મેં તેની સેવા
કરી છે.

(મં. પ્ર. ૪૭)

બધાં સમજી શકે તેવો, બધાંને જ પાળવાની
આ યુગમાં, આ દેશમાં બહુ આવશ્યકતા છે, જેના
સહેજ પાલનથી કરોડોની રક્ષા થઈ શકે એવો કયો
સ્વદેશીધર્મ હોઈ શકે ? જવાબમાં રંટિયો તથા
ખાદી મળ્યાં.

(મં. પ્ર. ૪૭)

આથી પરદેશી મિલવાળાને નુકસાન થાય છે
એમ ઠાઈ ન માને. ચોરને ચોરેલી મિલકત પાછી
આપવી પડે અથવા ચોરી કરતો અટકાવાય તો
તેમાં તેને નુકસાન નથી, લાભ છે. પડોશી શરાબ
પીતા કે અફીણ ખાતા બંધ થાય, તેથી કલાલને
કે અફીણના દુકાનદારને નુકસાન નથી.

(મં. પ્ર. ૪૭, ૪૮)

ખાદી સ્વદેશીનું પહેલું પગથિયું છે, એની પરિસ્તીમા નથી. એવા ખાદીધારી જોયા છે, જે બીજું બધું પરદેશી વસાવી રહ્યા છે; તેઓ સ્વદેશીનું પાલન નથી કરતા. સ્વદેશીવ્રત પાળનાર....જ્યાં જ્યાં પડોશીને હાથે તૈયાર થયેલો આવશ્યક માલ હશે ત્યાં બીજો તજીને તે લેશે. પછી ભલે સ્વદેશી વસ્તુ પ્રથમ મોંઘી ને ઊતરતી હોય. તેને સુધરાવવાનો પ્રયત્ન વ્રતધારી કરશે; સ્વદેશી ખરાબ છે, તેથી કાયર થઈને પરદેશી વાપરવા નહિ મંડી જાય.

(મં. પ્ર. ૪૮)

પરિશિષ્ટ

૧ : નમ્રતા

નમ્રતા એટલે હુંપણનો આત્યંતિક ક્ષય.....
કંઈ નથી થઈ જઈએ તો બધું થઈ જઈએ. કંઈ
થવું એટલે ઈશ્વરથી.....વિખટા થવું. કંઈ ટળી જવું
એટલે પરમાત્મામાં ભળી જવું. સમુદ્રમાં રહેલું
ખિંદુ સમુદ્રની મહત્તા ભોગવે છે; સમુદ્રથી વેગળું
થયું ને પોતાપણનો દાવો કરવા બેઠું એટલે તે
તે જ ક્ષણે સુકાયું.

(મં. પ્ર. ૪૨, ૪૩)

ર : વ્રતની આવશ્યકતા

ઈશ્વર....વ્રતની સંપૂર્ણ મૂર્તિ છે....સૂર્ય
મહાવ્રતધારી છે....વેપારમાનનો આધાર એક ટેક
ઉપર રહ્યો છે....આમ વ્રત સર્વવ્યાપક વસ્તુ
જેવામાં આવે છે, તે પછી જ્યારે આપણે પોતાનું
જીવન બાંધવાનો પ્રશ્ન ઊઠે, ઈશ્વરદર્શન કરવાનો
પ્રશ્ન રહ્યો છે, ત્યાં વ્રત વિના કેમ ચાલી શકે ?

(મં. પ્ર. ૫૨)

‘બને ત્યાં સુધી’ વચન શુભ નિશ્ચયોમાં ઝેર
સમાન છે.

(મં. પ્ર. ૫૧)

જે પાપરૂપ હોય છે તેનો નિશ્ચય એ વ્રત ન
કહેવાય.

(મં. પ્ર. ૫૦)

સ્વરાજ્યસાધન

આમુખ

રચનાત્મક કાર્યક્રમ એ પૂર્ણ સ્વરાજ મેળવવાનો સત્ય ને અહિંસાનો રસ્તો છે. એનો પૂરેપૂરો અમલ એ જ પૂર્ણ સ્વરાજ છે.

(૨. કા. ૫)

સત્યાગ્રહ....સશસ્ત્ર બળવાની અવેજીમાં બરાબર તેના જટલું કામ આપે તેવો ધલાજ છે. જમ બળવાને માટે તાલીમની જરૂર છે તેમ જ સત્યાગ્રહને માટે પણ તાલીમની જરૂર છે....સત્યાગ્રહ કરવાનો અર્થ એવો થાય છે, કે આપણે બધાંએ રચનાત્મક કાર્યક્રમનાં જુદાં જુદાં અંગોનો અમલ કરવો.

(૨. કા. ૬)

કાર્યકર્તાઓ સત્યાગ્રહ કરવાને માટે પ્રસંગો કદી ન ઓળે. ખુદ રચનાકાર્યને અટકાવવાનો કે

તેને વિક્ષણ કરવાનો પ્રયાસ થાય, તેવે પ્રસંગે સત્યાગ્રહ કરવાને માત્ર તેમણે તૈયાર રહેવું જોઈશે. રાજકારણના ક્ષેત્રમાં અમુક પ્રકારના કરારો થતા અટકાવવામાં આવ્યા છે અને થતા અટકાવી શકાય એમ બને; પરંતુ વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચે મૈત્રી બંધાય તેને અટકાવી ન શકાય; એટલે કે અટકાવવાનો પ્રયાસ થાય તો તેની સામે સત્યાગ્રહ કરવો પડે. આ પ્રકારની નિઃસ્વાર્થ અને સાચી મૈત્રી જ રાજકીય કરારોના પાયારૂપ થવી જોઈએ. એવી જ રીતે ખાદીના એક્કેન્દ્રી ઉત્પાદનને સરકાર શેઠી શકે; ખાદીના વ્યક્તિગત એટલે કે સૌ સૌના ઉપયોગ પૂરતા ઉત્પાદનને ને તેવા જ વપરાશને અટકાવવાની કોઈ સત્તાની તાકાત નથી.

(૨. કા. ૭)

હિંસાને રસ્તે સત્યને સૌથી પહેલાં અને સૌથી વધારે વેઠવું પડે છે; અહિંસાને માર્ગે તેનો સદૈવ વિજય થાય છે.

(૨. કા. ૭)

૧ : કોમી એકતા

એકતાનો સાચો અર્થ છે, તોડી તૂટે નહિ
તેવી દિલની દોસ્તી.

(૨. કા. ૧૦)

મહાસભાવાદી હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી,
પારસી, યહૂદી વગેરે સૌનો પોતાને પ્રતિનિધિ
સમજે. હિંદુસ્તાનના કરોડો પૈકીના એકએકની
સાથે તે આત્મીયતા અનુભવે; તેનાં સુખદુઃખનો
હું ભાગીદાર છું એમ સમજે....પોતાના ધર્મથી
બુદ્ધો ધર્મ પાળનારા લોકો સાથે દોસ્તી બાંધે.
વળી તેને પોતાના ધર્મને માટે જોવો પ્રેમ હોય
તેવો જ તે બીજા ધર્મો પર રાખે.

આ જાતની....સુખદ સ્થિતિ હશે ત્યારે સ્ટેશનો
પર આજે આપણને શરમાવનારી 'હિંદુ યા' તથા
'મુસ્લિમ યા' તથા 'હિંદુ પાણી' ને 'મુસલમાની
પાણી' જોવી ખૂબો પડે છે તે સાંભળવી નહિ પડે.

(૨. કા. ૧૧)

આપણે....માનવાને ટેવાયેલા ક્ષીણ, કે પ્રજને સત્તા કેવળ ધારાસભા મારફતે મળે છે. આ માન્યતાને હું આપણી એક ગંભીર ભૂલ માનતો આવ્યો છું....સત્તા લોઢામાં વસે છે, લોઢાની હોય છે,....અરે, લોઢાથી સ્વતંત્ર એવી પાર્લમેન્ટની સત્તા તો થું, હસ્તી ચે હોતી નથી.... સત્તાનો અસલ ભંડાર તો સત્યાગ્રહ અથવા સવિનય ભંગની તાકાત છે. આખી પ્રજા ધારાસભાના કાયદાઓ પ્રમાણે ચાલવાનો ઇન્કાર કરે અને એવા સવિનયભંગનાં પરિણામે વેઠવાને તૈયાર થાય, તો થું થાય તેની કલ્પના કરો. એવી પ્રજા સરકારના, ધારાસભાના તથા વહીવટી તંત્રને આખું ને આખું થંભાવી દેશે....આવી પડે તે બધું સહન કરવાને જે આખી પ્રજા તૈયાર થાય તેના દૃઢ સંકલ્પને કોઈ પણ પોલીસની કે લશ્કરની જબરદસ્તી નમાવી શકતી નથી.

∴ (૨. કા. ૧૧,૧૨)

૨ : અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

એકએક હિંદુએ હરિજનોના કાર્યને પોતાનું
માનીને મદદગાર થવું જોઈએ, અને તેમના
અકળાવી મૂકે તેવા લયાનક અળગાપણામાં તેમની
પડખે ઊભા રહેવું જોઈએ.

(૨. કા. ૧૩)

૩ : દારૂખંધી

દારૂના તેમ જ અફીણના પંજમાં સપડાયેલા વ્યસનીઓને તેમાંથી છોડાવવાના ઉપાયો તેમણે [દાક્તર લેક્ટાએ] ખોળી કાઢીને અજમાવવા જોઈએ.

આ.....માં સ્ત્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને ખાસ તક છે. પ્રેમથી કરેલી સેવાનાં નાનાંમોટાં કાર્યો દ્વારા એ વ્યસનીઓનાં દિલ ઉપર એવો કાબૂ જમાવે કે પોતાની ભૂંડી કુટેવ છોડવાને પોતાનાં આ પ્રેમાળ સેવકોએ કરેલી અરજ કાને ધર્યા વિના તેમને ચાલે નહિ.

મહાસભાની સમિતિઓ આનંદ આપે તેવાં રંજનનાં મથકો કે વિશ્રાંતિગૃહો ઉઘાડે, જ્યાં થાક્યાપાક્યા મજૂરો પોતાનાં અંગોને આરામ આપી શકે, ચોખ્ખાં અને તંદુરસ્તી આપનારાં પીણાં કે સોંધી નાસ્તાની વસ્તુઓ મેળવી શકે અને મનગમતી તેમ જ અનુકૂળ રમતો રમી શકે.
(૨. કા. ૧૪)

૪ : ખાદી

ખાદી એટલે દેશના બધા વતનીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા તેમ જ સમાનતાની શરૂઆત.

ખાદીનો એક અર્થ એ છે, કે આપણે.... જીવનની સઘળી જરૂરિયાતો હિંદમાંથી અને તેમાં જે આપણાં ગામડાંમાં રહેનારી આમજનતાની મહેનત અને બુદ્ધિથી નીપજેલી ગ્રીજો વડે પૂરી કરી લેવાનો દૃઢ સંકલ્પ કરવો જોઈએ.

(૨. કા. ૧૫)

સિદ્ધાંત.... એ છે કે દરેક ગામે પોતાની સઘળી જરૂરિયાત પોતે પેદા કરી લેવી, અને ઉપરાંત શહેરોની જરૂરિયાતો પૂરી કરવાને ખાતર થોડીક વધારે પેદાશ કરવી.

(૨. કા. ૧૬)

ચોડાક સામાન્ય નિયમો

૧. જ જ કુટુંબ પાસે નાનો ચે જમીનનો કંટકો હોય તેણે જાણમાં જાણે પોતાના વપરાશ જટલો કપાસ ઉગાડી લેવો.

પોતાની જરૂરિયાતની ચીજોની ખેતી કરવાની પોતાની સૌથી પહેલી ફરજ છે જે વાત આપણા ખેડૂતોએ શીખવાની છે.

(૨. કા. ૧૮)

૨. દરેક કાંતનારે, પોતા પાસે પોતાનો ન હોય તો, પૂરતો કપાસ લોઢવાને માટે લેવાતો લઈ લેવો. લોઢવાનું કામ ચરખાની મદદ વિના પણ બહુ સહેલાઈથી થાય તેવું છે. એક પાટિયું ને એક લોઢાનો ટૂંકો સળિયો દરેક જણને પોતાનો કપાસ પીલી લેવાને પૂરતું સાધન છે. આ ન બને ત્યાં કાંતનારે હાથે લોઢેલું ૩ ખરીદી લેવું ને તેને પીંજ લેવું. પોતાના વપરાશ પૂરતું પીંજણ નાનકડી ધનુષપીંજણ ઉપર ઝાંઝી મહેનત વગર

૪૨

સરસ થાય છે....પીંજલા રૂની પૂણીઓ બનાવી
લીધી કે કાંતણ શરૂ થાય. કાંતવા માટે હું ધનુષ-
તક્લીની ખાસ ભલામણ કરું છું....તે આટલાં
કારણસર, કે ધનુષતક્લી બનાવી લેવાનું વધારે
સહેલું છે, તે રેંટિયા કરતાં સોંધી પડે છે ને
રેંટિયાની માફક તેમાં વારંવાર સમારકામ કરવું
નથી પડતું.

(૨. કા. ૧૮,૧૯)

કાંતણ સુધીનાં જુદાં જુદાં કામોમાં આપણે
આખો મુલક એકી સાથે મંડી પડે તો આપણા
લોદામાં ડટલી એકતા થાય ને તેમને ડટલી કેળવણી
મળે તેનો ખ્યાલ કરો. વળી ગરીબ ને તવંગર
સૌ એક જ જાતનું કામ કરે તો તેમાંથી નીપજતાં
પ્રીતિના બંધનથી બંધાઈ તથા ભેદો ભૂલીને ડટલી
સમાનતા અનુભવે તેનો ખ્યાલ કરો.

(૨. કા. ૧૯,૨૦)

૫ : બીજા ગ્રામઉદ્યોગો

ખાદી વિના તેમની હયાતી નથી, અને તેમના વિના ખાદીનું ગૌરવ કે શોભા નથી. હાથે દળવાના, હાથે છડવાના ને ખાંડવાના, સાબુ, કાગળ તથા દીવાસળી બનાવવાના, ચામડાં કમાવવાના, તેલની ધાણીના, અને એવા જ બીજા સમાજજીવનને જરૂરી તેમ જ મહત્વના ધંધાઓ વિના ગામડાંની અર્થરચના સંપૂર્ણ નહિ થાય, એટલે કે તે સ્વયંસંપૂર્ણ ઘટક નહિ બને.

(૨. કા. ૧૬,૨૦)

જ્યારે જ્યારે મળે ત્યારે ત્યારે કેવળ ગામડાંમાં બનેલી વસ્તુઓ વાપરવાનો [આપણે] આપણો ધર્મ માનવો જોઈએ....ગામડાંમાં બનેલી વસ્તુઓ આપણને ગમતી થાય તો સંચારી બનેલી ચીજો આપણને નહિ ખપે, અને જ્યાં....ભૂખમરો ને આળસ....નહિ હોય તે નવીન ભારતના આદર્શ સાથે ભળે એવી અભિરુચિ આપણે કેળવીશું.

(૨. કા. ૨૧)

૬ : ગામસફાઈ

શોભીતાં ને રળિયામણાં નાનાં નાનાં ગામ ઠેર ઠેર પથરાયેલાં હોય તેને બદલે આપણે ત્યાં ઉઠરડા જોવા મળે છે. ભાગેળે જ....એવી ગંદકી હોય છે ને તેમાંથી એવી બદબો ઊડે છે, કે....ગામમાં પેસનારને આંખ મીંચી જવી પડે છે ને નાક દબાવવું પડે છે....આપણે આપણાં ગામડાંને બધી રીતે ચાખખાઈનાં નમૂના બનાવવાં જોઈએ.

(૨. કા. ૨૨)

૭ : નવી કેળવણી

ગામડાંનાં બાળકોને ઘડીને નમૂનેદાર ગામ-વાસીઓ બનાવવાનો આ કેળવણીનો આશય છે.

એ કેળવણી બાળકનાં મન તેમ જ શરીર બંનેનો વિકાસ કરે છે; બાળકને પોતાની ભૂમિ સાથે જડી રાખે છે, તેને પોતાના તથા પોતાના મુલકના ભાવિનું ગૌરવભર્યું ચિત્ર બતાવે છે અને તે ચિત્રમાં જોયેલું ભાવિ હિંદ રચવાના કાર્યમાં દરેક છોકરો કે છોકરી પોતે નિશાળે જતાં થાય તે દિવસથી જ પોતાનો ફાળો આપે એવી ગોઠવણ કરે છે.

(૨. કા. ૨૨)

૮ : પ્રૌઢશિક્ષણ

પરદેશીઓની અહીં જે હકુમત ચાલે છે, તેનું કારણ એક તેમની [ગામડાંનાં લાઈબ્રેરોની] પોતાની જે નબળાઈઓ કે ખામીઓ છે, ને બીજું એ પરદેશી અમલની બલા કાઢવાને પોતાનું જે સામર્થ્ય છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી એ છે. તેથી મોટી ઉંમરનાં આપણાં લાઈબ્રેરોની કેળવણીને સૌથી પહેલો હું એવો અર્થ કરું છું કે મોઢાના બોલથી એટલે કે સીધી વાતચીતથી તેમને સાચી રાજકીય કેળવણી આપવી.

(૨. કા. ૨૩)

૯ : સ્ત્રીઓ.

સેવાના ધર્મકાર્યમાં સ્ત્રી જ પુરુષની સાચી મદદગાર ને સાથી છે.

પુરુષને પોતાનું ભાવિ નિર્માણ કરવાનો જોડલો અધિકાર છે તેટલો જ પોતાનું ભાવિ નક્કી કરવાનો હક સ્ત્રીને છે.

સ્ત્રીને પોતાની મિત્ર કે સાથી ગણવાને બદલે પુરુષે પોતાને તેનો સ્વામી કે ધણી માન્યો છે. [મહાસભાવાદીઓની] ફરજ છે, કે તેઓ....જીવનમાં પુરુષ સાથે સરખા દરજ્જાથી પોતાનો ભાગ લેવાને તેમને [સ્ત્રીઓને] કેળવીને લાયક બનાવે.

(૨. કા. ૨૫)

૧૦ : તંદુરસ્તીના નિયમોની કેળવણી

હંમેશ શુદ્ધ વિચારો કરવા ને મનમાંથી બધા
મેલા ને નકામા વિચારો કાઢી નાખવા.

રાત ને દિવસ તાજમાં તાજ હવા લેવી.

શરીરના તેમ જ મનના કામની સમતુલા
બળવવી.

ટટાર ઊભા રહેવું, ટટાર બેસવું ને પોતાના
એકેએક કામમાં સુધડ ને સાફ રહેવું; આ ટેવો
તમારી અંતરશુદ્ધિની નિશાની હોવી જોઈએ.

માનવબંધુઓની સેવા કરવા જિવાય તે માટે
ખાઓ. ખાવા કે ભોગ ભોગવવા જીવો નહિ.
એટલે તમારું મન ને તમારું શરીર સારી સ્થિતિમાં
રહે ને બરાબર કામ આપે તેટલા પૂરતું જ ખાઓ.
માણસ જેવું ખાય છે એવો તે થાય છે.

તમે પાણી પીઓ, ખોરાક ખાઓ ને હવા
લો તે બધાં તદ્દન સ્વચ્છ હોય. વળી કેવળ પોતા
પરત્વેની ચોખ્ખાઈ રાખીને સંતોષ ન માનતાં, જે
ત્રિવિધ સ્વચ્છતા તમારે પોતા માટે તમે ઇચ્છો
તેનો તમારા પાડોશને પણ ચેપ લગાડો.

(ર. કા. ૨૭,૨૮)

૧૧ : પ્રાંતભાષા

અહિંસાના પાયા ઉપર ચણાયેલા સ્વરાજનું
લક્ષણ એ છે કે એકેએક માણસ આપણી લડત-
માં પોતાનો સ્વતંત્ર સીધો ફાળો આપે; પણ
આપણી આમજનતા લડતનું એકેએક પગથિયું
જાણે નહિ અને તેનું રહસ્ય સમજે નહિ તો
સ્વરાજ ઘડવામાં પોતાનો ફાળો ક્યાંથી આપે ?
એટલે લોકોને તેમની પોતાની ભાષામાં બધું
સમજાવવું જોઈએ.

(ર. કા. ૨૯)

૧૨ : રાષ્ટ્રભાષા

હિંદુસ્તાન સમસ્તમાં વહેવાર કરવા માટે હિંદી ભાષાઓમાંથી એક એવી ભાષાની આપણે જરૂર છે, જે આજ મોટામાં મોટી સંખ્યાના લોકો જાણતા ને સમજતા હોય અને જે બાકીના લોકો ઝટ શીખી શકે. એ ભાષા નિર્વિવાદ રીતે હિંદી છે....એ જ બોલી ઉર્દૂ લિપિમાં લખાય છે ત્યારે તે ઉર્દૂ કહેવાય છે. ૧૯૨૫ માં કાનપુરમાં ભરાયેલી મહાસભાએ આ રાષ્ટ્રભાષાને હિંદુસ્તાની નામ આપ્યું....બેય જાતની બોલી સમજતાં ને બોલતાં અને બેય લિપિ લખતાં આપણને આવડવું જોઈએ.

અંગ્રેજી ભણવામાં આપણે જેટલાં વરસ બગાડીએ છીએ એટલા મહિના પણ હિંદુસ્તાની શીખવાની આપણે તસ્દી ન લઈએ તો જનતા ઉપરનો આપણો પ્રેમ ખોટો હોવો જોઈએ.

(૨. કા. ૨૯,૩૦)

૧૩ : આર્થિક સમાનતા

અહિંસક સ્વરાજની આ મુખ્ય દ્વંચી છે.
ધનવાન લોકો પોતાના ધનનો અને તેને લીધે
મળતી સત્તાને! સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરે અને સાર્વ-
જનિક કલ્યાણ માટે તેમાં બધાને ભાગ આપે તો
તો ઠીક છે; નહિ તો હિંસામય અને ખુનખાર
ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે.

(૨. કા. ૩૦)

આપણા તંત્રમાં પૈસાદાર મહાસભાવાદીઓ
પણ છે. તેમણે આ વિષયમાં પહેલું પગલું ભરીને
રસ્તો બતાવવાનો છે.

(૨. કા. ૩૧)

એકેએક મહાસભાવાદી પોતાને પૂછે, કે
આર્થિક સમાનતાની સ્થાપના સારુ પોતે શું કર્યું છે.

(૨. કા. ૩૨)

૧૪ : ખેડૂતો

ખેડૂતોનું સંગઠન કરવાની મારી પદ્ધતિ જને જાણવી હોય, તે ચંપારણના સત્યાગ્રહનો અભ્યાસ કરે તો તેને લાભ થાય....ચંપારણની હિલચાલ આમજનતાની લડત બની હતી, જે પહેલેથી છેલ્લે સુધી પૂરેપૂરી અહિંસક રહી હતી. તેનો વીસ લાખથી વધારે ખેડૂનો ઉપર પ્રભાવ પડ્યો. સો વરસ જૂની એક ચોક્કસ હાડમારીને ઉદ્દેશીને તે લડત ચાલી હતી. હાડમારી દૂર કરવા સારું ઢેટલાંક હિંસક ખંડ થયાં હતાં, પણ ખેડૂતોને દબાવી દીધા હતા. અહિંસક ઉપાય છ મહિનામાં પૂરેપૂરે સફળ થયો. ઠાઠ જાતના સીધા પ્રયત્ન વિના ચંપારણના ખેડૂતોમાં રાજદ્વારી જગૃતિ આવી ગઈ. એની ભીડ ભાંગવામાં અહિંસાની કાર્ય-સાધકતાનો એને પરિચય થયો. એટલે એ મહાસભા પ્રત્યે ખેંચાયા, અને ખાલુ બ્રજકિશોરપ્રસાદ તથા ખાલુ રાજેન્દ્રપ્રસાદની આગેવાની નીચે સવિનય-

ભંગની લડતોમાં તેમણે સારું કામ કરી બતાવ્યું.
આ ઉપરાંત ખેડા, બારડોલી તથા બોરસદમાં
ચાલેલી ખેડૂતોની લડતોનો અભ્યાસ કરવાથી
વાચકને લાભ થશે.

સફળતાની ચાવી એ છે, કે તેમની પોતાની
અને તેમને સમજાતી હોય તથા ઠઠતી હોય એવી
ફરિયાદો દૂર કરાવવાના કામ સિવાય બીજા કોઈ
પણ રાજકીય હેતુપૂર્વક તેમના સંગઠનનો ઉપયોગ
ન કરવો.

(ર. કા. ૩૨,૩૩)

૧૫ : મજૂરો

અમદાવાદ મજૂરમહાજનનો નમૂનો આખા હિંદુસ્તાને અનુસરવા જેવો છે. શુદ્ધ અહિંસાના પાયા ઉપર તેની યોજના થઈ છે. પોતાની આજ સુધીની કારકિર્દીમાં પાછા પડવાનો એક પ્રસંગ તેને આવ્યો નથી. કશીયે હોહા કે ધાંધલ કર્યા વિના તેની તાકાત ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ છે. તેની પોતાની ઇસ્પતાલ, મજૂરોનાં છોકરાં માટે નિશાળો, મોટી હંમરના મજૂરોને ભણાવવાના વર્ગો, તેનું પોતાનું છાપખાતું ને ખાદીભંડાર તે ચલાવે છે, ને મજૂરોને રહેવાનાં ઘરો તેણે બંધાવ્યાં છે. અમદાવાદના લગભગ બધા મજૂરોનાં નામ મતપત્રકોમાં નોંધાયેલાં છે, અને તે ચૂંટણીઓમાં અસરકારક ભાગ લે છે....મહાજન કદી મહાસભાની પક્ષાપક્ષીમાં પડ્યું નથી. શહેરની સુધરાઈની નીતિ ઉપર એની અસર પડે છે. મહાજનને કાળે સારી રીતે સફળ થયેલી હડતાળો છે, અને તે પૂરેપૂરી અહિંસક

૫૫

હતી. અહીંના મજૂરો ને મિલમાલેદારોએ પોતાના
સંબંધ મોટે ભાગે રાજપુત્રીથી લવાઈને ધોરણે
રાખ્યો છે. મારું યાલે તો હું તમામ મજૂર
સંસ્થાઓનું સંચાલન અમદાવાદના મહાજનને
ધોરણે કરું.

(ર. ડી. ૩૪)

૧૬ : આદિવાસીઓ

જને પહાડી અથવા જંગલી જાતિઓ જેવાં અનેક ભાતભાતનાં નામોથી ઓળખાવવામાં આવે છે તેમને માટે યોજાતા આ નવા શબ્દનો અક્ષરશઃ અર્થ દેશના અસલ વતનીઓ થાય છે.

આદિવાસીઓની સેવા પણ રચનાત્મક કાર્ય-ક્રમનું એક અંગ છે.

એ વાતનો ઠાણ ઇન્કાર કરશે, કે આ જાતની બધી સેવા કેવળ માનવદયાપ્રેરિત સેવા નથી, પણ સંગીન રાષ્ટ્રસેવા છે, અને આપણને સાચા સ્વરાજની વધારે ને વધારે નજીક લઈ જાય છે ?

(ર. કા. ૩૬)

૧૭ : પતિયલ લોકો

પતિયલના ધામ તરીકે હિંદુસ્તાનનો નંબર મધ્ય આફ્રિકાથી ખીન્ને આવે છે. પણ આપણામાંના શ્રેષ્ઠ લોકો જટલા જ આ મહારોગીઓ આપણા સમાજશરીરનું અંગ છે. છતાં.....એનો ડાર્ઠ ભાવ પૂછતું નથી.

દેશમાં નવા જીવનનો સંચાર થયો હોય, તો એક પણ પતિયલ કે એક પણ ભીખારી અણ-નોંધાયેલો કે સંભાળ્યા વિનાનો રહે નહિ.

(૨. કા. ૩૬)

૧૮ : વિદ્યાર્થીઓ

મારી યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થવાનું મારું તેમને કાયમનું નોતરું છે. તેમાં દાખલ થવાની શરતો આ રહી:

૧. વિદ્યાર્થીઓ રાજદ્વારી પક્ષાપક્ષીમાં કદી ન પડે.

(૨. કા. ૩૮)

૨. તેઓ રાજદ્વારી હડતાળો ન પાડે. વીરપુરુષો જલમાં જાય કે મરી જાય કે ફાંસીએ પણ ચડે તો પોતાની ભક્તિ પ્રકટ કરવા તેમના સદ્ગુણોનું તેઓ અનુકરણ કરે, પણ હડતાળ ન પાડે.... જુદા મત ધરાવનારા વિદ્યાર્થીઓ કે શિક્ષકો ઉપર કોઈ પણ સંજોગોમાં તેઓ જખરદસ્તી ન કરે.

૩. તે બધા સેવા અર્થે વિજ્ઞાનીની રીતે કાંતે. કાંતવાનાં સાધન તેઓ હંમેશ સ્વચ્છ તથા વ્યવસ્થિત રાખે. અને તો સાધનો પણ પોતે જ બનાવતાં શીખે. તેમનું સૂતર ઉત્તમ જાતનું હોય. કાંતણને લગતા સાહિત્યનો ને તેના આર્થિક,

સામાજિક, નૈતિક તથા રાજદારી મહત્વનો તેઓ અભ્યાસ કરે.

૪. તેઓ ખાદી વિના બીજું કપડું ન વાપરે, અને પરદેશી કે સંચામાં બનેલી દેશી ચીજોને બદલે ગામડાંમાં બનેલી ચીજોનો ઉપયોગ કરે.

૫. બીજાને વંદે માતરમ્ ગાવાની કે રાષ્ટ્રધ્વજ રાખવાની તેઓ ફરજ ન પાડે.

૬. ડોમવાદ કે અસ્પૃશ્યતાને તેઓ પોતાના અંતરમાં સંધરે નહિ. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ તથા હરિજનો સાથે, જ્યે તે પોતાનાં સગાંવાલાં હોય એવી રીતે તેઓ ખરી મિત્રતા રાખે.

૭. ઇજ પામેલા પાડોશીઓને તેઓ પ્રાથમિક મદદ આપે, પાસેનાં ગામડાંમાં સફાઈ તથા લંગીકામ કરે અને નાનાંમોટાં ગ્રામવાસીઓને ભણાવે.

૮. હિંદુસ્તાનીની....બંને શૈલીઓ [હિંદી ને ઉર્દૂ]ને તેની બંને લિપિઓ તેઓ શીખી લે.

૯. નવું નવું પોતે શીખે તે તેઓ માતૃભાષામાં ઉતારે અને અઠવાડિયે અઠવાડિયે ગામડાંમાં આંટો મારે ત્યારે તે ગ્રામવાસીઓને પહોંચાડે.

૧૦. તેઓ છાતુંછાતું કંઈ ન કરે, જે કરે

તે છડેચોક કરે, શુદ્ધ ને સંયમી જીવન ગાળે, સયમાત્રથી મુક્ત થાય, દૂબળા વિદ્યાર્થીબંધુઓની રક્ષા કરવા સદાય તૈયાર રહે, અને હુલ્લહ થાય તો પોતાના જીવને જોખમે અહિંસક વર્તનથી તેને શમાવવા તત્પર રહે....સ્વરાજ્યની આખરી લડત જગે ત્યારે તેઓ અભ્યાસ છોડી તેમાં ઝંપલાવે, ને જરૂર પડે તો દેશની આઝાદીને અર્થે પોતાનો જીવ આપે.

૧૧. વિદ્યાર્થીની બહેનો સાથે તેઓ શુદ્ધ અને સભ્ય વ્યવહાર રાખે.

....દેશમક્ત વિદ્યાર્થીઓને મારી સલાહ છે, કે પોતાના અભ્યાસના સમયમાંથી એક વર્ષ તેઓ આને માટે ફાજલ પાડે. એક જ વખતે આખું વરસ તેઓ આપે એમ નહિ, પણ અભ્યાસના આખા ગાળામાં તેઓ એ વરસ વહેંચી નાખે ને કટકે કટકે પૂરું કરે....એ વરસમાં કરેલી મહેનતથી દેશની આઝાદીની લડતમાં સંગીન ફાળો ભરવા ઉપરાંત તેઓ પોતાની માનસિક, નૈતિક, તેમ જ શારીરિક શક્તિમાં વધારો કરશે.

(ર. કા. ૪૦, ૪૧)

સવિનયભંગનું સ્થાન

સવિનયભંગ ત્રણ જુદાં જુદાં કામ બને છે:

૧. કોઈ સ્થાનિક અન્યાય કે ક્રિયાદત્ત નિવારણ અર્થે તે પૂરેપૂરું કામ આપે.

૨. અમુક અન્યાય કે અનિષ્ટના સંબંધમાં, તે મટાડવા વિષે ખાસ અસર પાડવાનો ધરાદો રાખ્યા વિના, તે અન્યાય-અનિષ્ટ વિષે સ્થાનિક પ્રજાને જગાડવા સારુ દુરખાની આપવાના આશયથી પણ સવિનયભંગ કરી શકાય. મારા કાર્યની શી અસર થાય તેની ગણતરી કર્યા વિના અને લોકોનું કદાચ ફવાડું જે ન કરે તે હું જણતો હતો, છતાં સંપારણમાં મેં કાયદાનો સવિનયભંગ કર્યો હતો તે આ ખતનો હતો.

(૨. કા. ૪૧)

૩. રચનાત્મક કાર્ય પૂરું સિદ્ધ ન થાય તો તેને બદલે ૧૯૪૧માં કર્યું હતું તેમ, સવિનયભંગની લડત ઉપાડી શકાય. તે લડત આપણી આઝાદીની

સળંગ લડતના ભાગ લેખે અને તેમાં કાળો ભરવાના ઉદ્દેશથી ઉપાડવામાં આવી હતી, તોપણ વાણી-સ્વાતંત્ર્યના ચોક્કસ મુદ્દા પૂરતી મર્યાદિત રાખવામાં આવી હતી. પૂર્ણ સ્વરાજ જેવા કોઈ સામાન્ય હેતુ માટે સવિનયભંગ ન કરાય. લડતની માગણી ચોક્કસ, સામે પક્ષ સ્પષ્ટ સમજે એવી અને તેનાથી પૂરી પાડી શકાય એવી હોવી જોઈએ. આ પદ્ધતિ બરાબર અમલમાં મુકાય તો તે આપણને ઠેઠ આપણા છેવટના લક્ષ્ય સુધી જરૂર લઈ જાય.

....આપણી કરોડોની વસ્તી રચનાકાર્યમાં સહકાર ન આપે તો પૂર્ણ સ્વરાજની સિદ્ધિ માટેની સવિનયભંગની લડત કેવળ બહાઈખોરીનું રૂપ ધારણ કરે અને તદ્દન નકામી જ ન થાય, પણ તુકસાનેય કરે.

(૨. કા. ૪૧, ૪૨)

ઉપસંહાર

રચનાત્મક કાર્યક્રમ વિના હું સવિનયભંગની
લડત ઉપાડું, તો તે લક્ષ્યાથી જૂઠો પડેલો હાથ
ચમચો ઉપાડવા જાય એના જેવું થાય.

(ર. કા. ૪૩)

ભજન*

રામ ઘોળ

પ્રેમ તણે પંથ ચાલે રે,
તે મહાપદ મહાલે;
જે કુણાં બાળક ચડે સીડી,
માતા આવીને કર જાલે રે. તે મહા
ત્રિભુવનવ્યાપક તેજ તમારું,
તમ વિના તરણ ન હાલે રે. તે મહા
જેને હૈયે હરિ આપ ખિરાજે,
તેને તાપ ન સાલે રે. તે મહા
પ્રીતમનો સ્વામી શામળિયો,
ભક્તને ભાવે પાળે રે. તે મહા

સ્તુતકાવ્ય
ગુરુકુલ કાંગ્રી

* આ સંસ્થા તરફથી પ્રકટ થયેલી પ્રીતમદાસની વાણી-
માંથી [પાન ૪૯૬, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮]

← અનુસંધાન ટાઈટલ પાન રજી થી ચાલુ

જોસલ અને તોરલ તથા જલધર ને ગોપીચંદ-	
લે૦ સ્વ૦ 'હલાપી' : બે સંવાદો (આવૃત્તિ બીજી)	૦-૩
મેનાવતી ને ગોપીચંદ તથા ભર્તૃહરિ ને વિક્રમ-	
લે૦ સ્વ૦ 'હલાપી' : બે સંવાદો (આવૃત્તિ બીજી)	૦-૩
નાનભટ્ટ બાપા-(એક આદર્શ વૈદ્ય)	૦-૩
ભક્તરાજ હનુમાન-દ્વંદ્વ ચરિત્ર	૦-૬
શ્રીમત શંકરાચાર્ય-(સચિત્ર)-લે૦ પુરાતન ખુચ ...	૦-૩
શ્રી તૈલંગસ્વામી, વિશુદ્ધાનંદ, પૌહારીબાબા-ચરિત્રો	૦-૪
બાળકોના વિવેકાનંદ-બાળોપયોગી દ્વંદ્વ ચરિત્ર ...	૦-૪
ભગવાન બુદ્ધ-(સચિત્ર)-લે૦ પુરાતન ખુચ	૦-૪
સંત કબીર-બોધદાયક ચરિત્ર : લે૦ પુરાતન ખુચ ...	૦-૩
ધાવણની ધાર-ને બીજી વાર્તા લે૦ ચુનીલાલ મડિયા	૦-૩
કાળસુખી ને બીજી વાર્તા-લેખક " "	૦-૩
કેરીની મોસમ-લે૦ 'શયદા' : ૭ રસભરી વાર્તાઓ	૦-૫
અણોળે અને નવું રેલવે સ્ટેશન-ચુનીલાલ વ૦ શાહ	૦-૪
જીવનનો મર્મ-લે૦ 'સોપાન'	૦-૬
નવજવાન-લે૦ "	૦-૪
અહિંસાનું રહસ્ય-લે૦ "	૦-૪
એ વૃદ્ધ પુરુષ !-લે૦ "	૦-૪
આશાને અજવાળે-લે૦ "	૦-૪
શ્રીમંતોનો સડો-લેખક : ઇશ્વર ધોળકિયા	૦-૪
સમ્રાટ શ્રેણિક અને દેવી નંદા-	
જૈન સંસ્કૃતિની બે નાટિકાઓ	૦-૩
જયભારતી-(કાવ્ય) શ્રી. 'શયદા' કૃત :	
ભારતની ચડતી-પડતીનું દિગ્દર્શન	૦-૬

એકંદર મૂલ્ય રૂ. ૮-૧૨-૬

ટપાલખર્ચ ૧-૦-૦

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ
ને મુંબઈ-૨

હલ્દી અર્ધી સદીમાં મહાગુજરાતે
મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, મહાત્મા
ગાંધીજી અને લિક્ષુ અખંડાનંદ એમ
ત્રણ મહાપુરુષો આપ્યા છે.

એ ત્રણે મહાપુરુષોએ જનતાના
હિતનો મહાન સિદ્ધાંત વિચાર્યો, જાહેર
કર્મો ને પોતાના જ જીવન દ્વારા અનેક
મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને ક્રિયાના
પ્રદેશમાં એ સિદ્ધાંતને સફળ કર્યો.

૧૮૭૪ / ૧૯૪૨

સંત અને કર્મચોગી એવા લિક્ષુ અખંડાનંદે જનસેવાનો
કવચ પ્રકાર દેખાવ્યો છે.

તેમણે અજ્ઞાનરૂપી અંધારો દૂર કરવા માટે પુસ્તકો દ્વારા
ઉત્તમ વાચનરૂપી રસાયન લાખો ગુજરાતીઓને પૂરું પાડ્યું છે.

તેમણે ઋષિ-મુનિઓની વાણી અને વિદ્વાન લેખકોના
વિચારોનો પ્રચાર કરી જનતાને નવું જીવન આપ્યું છે. તેમણે
સાહિત્યના મહાન ક્ષેત્રમાંથી ત્રણસો જેટલાં ઉત્તમ પુસ્તકો ચૂંટીને-
સર્વ રીતે શુદ્ધ કરીને સરળ અને સહેલાઈથી વાંચી શકાય તેવા
મોટા અક્ષરોમાં છપાવ્યાં અને તેમની લાખો પ્રતો ગરીબમાં
ગરીબ માણસને પોસાય એવી સસ્તી કિંમતે ગુજરાતના ધર-
ધરમાં પહોંચાડી છે.

આ અગ્રગણ્ય સંત પુરુષે 'કથયન્તો માં નિત્યમ્' એ ગીતા-
સૂત્ર પ્રમાણે, છેક છેવટની ધડી સુધી ગુજરાતના જીવનમાં અનેક
શુભ સંસ્કારો રેખ્યા છે.

તે શ્રેષ્ઠ કાર્ય તેમની પાછળ ચાલુ રહે, તેવી વ્યવસ્થા પણ
તેમણે કરી છે.

જ્ઞાનનું દાન એ સૌથી ઉચ્ચ દાન છે; અને એ પ્રદેશમાં
પહેલી પંક્તિએ ખેસનાર દાતા લિક્ષુ અખંડાનંદનું સ્થાન
ગુજરાતના ગૌરવમાં-હિંદના રાષ્ટ્રજીવનમાં અપ્રતિમ રહેશે.

સરસ્વતી સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

ભદ્ર પાસે, અમદાવાદ અને કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨